

ד"ר יהודה ויטלזון,
המחלקה לתקשורת,
מכללת אורות ישראל
דוא"ל:
ywitelson@gmail.com

לציטוט (מדעי הרוח) –
י' ויטלזון, 'סיכון מחושב:
יחסה של ההלכה היהודית
לאומנות הקולנוע', חמדעת, יח
(תשפ"ח).

מילות מפתח:
קולנוע יהודי, אומנות
יהודית, הלכה ואומנות,
הלכה ומודרנה

סיכון מחושב:

יחסה של ההלכה היהודית לאומנות הקולנוע

יהודה ויטלזון

תקציר

אומנות הקולנוע פסעה את פסיעותיה הראשונות בסוף המאה ה־19 וצברה כוח ופופולריות לאורך המאה ה־20 והמאה ה־21. לאורך ההיסטוריה של הקולנוע, יהודים יצרו, יוצגו וצפו באומנות זו, בה בעת שמארג הכוחות משתנה ממקום למקום ומתקופה לתקופה. מעת לעת התייחסו רבנים והוגי דעות למתח הקיים שבין ההלכה לבין אומנות הקולנוע, הן בהקשרים של מהות, הן של יצירה והן של צפייה. ההתייחסויות ההלכתיות נושאות עימן מטען של זהירות בנוגע לקולנוע, וזאת גם בשל ציוויים קדומים המזהירים מפני סכנות הנובעות מעיסוק באומנות, אך גם בשל היותו של הקולנוע סמל למודרניות ולחילוניות.

ברבות השנים הלכו והתחדדו הבדלים ניכרים בין פוסקי הלכה המזוהים עם החברה החרדית, אשר המשיכו להתייחס באופן שלילי ולהרבות סייגים בנוגע ליצירה ולצפייה בקולנוע, לבין פוסקים המזוהים עם החברה הדתית-לאומית, אשר גילו פתיחות מאפשרת בנוגע ליצירה ומתן אומן בצופי המדיום. בסופו של דבר, מתבהרת העובדה כי הבעיות שהפוסקים זיהו באומנות הקולנוע אינן טמונות ככורח במעשה הקולנועי, וכי הסרת הבעיות היא אפשרית ואף מתבצעת בקרב יוצרים וצופים בחברות השונות. מהלך זה הוביל לעיסוק קולנועי שניתן לראות בו עיסוק דתי ממש, כגון לימוד טקסטים מן המקורות או בירור סוגיות הלכתיות באמצעות צפייה ועיון בסרטים עלילתיים בנושא.

מבוא

הקולנוע עשה את פסיעותיו הראשונות בשלהי המאה ה-19, ובתחילה הוצג ככלי טכנולוגי בעל יכולת פלאית של תיעוד המציאות הנעה. ממצאים וחוקרים שכללו ופיתחו את הקולנוע הן מבחינה טכנית והן מבחינה מהותית, ובמהרה התגלה כוחו הרב של הקולנוע ככלי אומנותי המציג שלל עלילות באופן חזותי, ובהמשך הדרך בליווי פסקול. למעשה כבר מראשית המאה ה-20 מקובל להתייחס אל הקולנוע כאל מדיום אומנותי העומד בפני עצמו.

התייחסות לאומנות ולאסתטיקה חזותית אינה עניין של מה בכך במקורות היהודיים. התייחסות חיובית לסוגיה הוצגה במקורות המוקדמים כאשר האומנות נועדה לשדרג את קיום המצוות שיש בהן אלמנטים חיצוניים.¹ כאשר האסתטי אינו פונקציונלי לצורך מצווה אלא משמש אובייקט להנאה בפני עצמו, הוא זוכה ליחס מורכב מצד חז"ל, ולא בהכרח לחיוב.² ואולם נדמה כי היחס השלילי לעיסוק או להנאה מאומנות אינו בא לפסול את היצירה ואת ההתבוננות בה לגמרי מצד חז"ל, אלא רק למצב אותם בעדיפות שנייה לעומת התורה.³ מתח זה שבין האסתטיקה החזותית לבין ההלכה וההגות היהודית נובע מתוך הדיבר השני: 'לא תעשה לך פסל וכל תמונה אשר בשמים ממעל ואשר בארץ מתחת ואשר במים מתחת לארץ'.⁴ על מנת להבין את שורשיו של האיסור יש להתחשב בנסיבות העולם הפגני, שעבודת האלילים שלו התבטאה בעיקר באמונה בתופעות טבע, פסלים וציורים. שורש האיסור נבע בשל ההבנה כי היצירה האומנותית החזותית עלולה לדרדר את עם ישראל לכל מיני היבטים של הגשמה ואף לעבודה זרה.⁵

ואולם מכיוון שאין זה אפשרי להעמיד תרבות שלמה ללא התייחסות לצדדיה החיצוניים, מערכת יחסים בין ההלכה היהודית לבין יצירה אומנותית חזותית הייתה קיימת, וזאת בניגוד לסטריאוטיפ הקובע כי היהדות היא תרבות מילולית בלבד.⁶ כך למשל בפירוט ההנחיות

1 א' קירשנבאום, 'האמנות בהלכה (ראשי פרקים)', בתוך: דוד קאסוטו (עורך), אמנות ויהדות, המכון ליהדות ולמחשבה בת-זמננו ע"ש קוטלר, אוניברסיטת בר-אילן, 1989, עמ' 32.

2 י' פרידלנדר, 'ראשי פרקים לתפיסה אסתטית במחשבת חז"ל', בתוך: דוד קאסוטו (עורך), אמנות ויהדות, המכון ליהדות ולמחשבה בת-זמננו ע"ש קוטלר, אוניברסיטת בר-אילן, 1989, עמ' 108-109.

3 קירשנבאום (לעיל הערה 1), עמ' 45.

4 שמות, כ 4. וראו נ' שנקר, 'ישכון יפת באהלי שם', בתוך יצחק רקנסי (עורך), מתורה עד כתובים, התנ"ך – הגות, אמנות עיצוב, ירושלים: משרד החינוך, מכללת אמונה, 2008, עמ' 32-33.

5 ד' ברקוביץ, 'כל הצלמים' – ציור, פיסול ועבודה זרה", שחרית, <https://art.hemed.org.il/%D7%9B%D7%9C-%D7%94%D7%A6%D7%9C%D7%9E%D7%99%D7%9D-%D7%A6%D7%99%D7%95%D7%A8-%D7%A4%D7%99%D7%A1%D7%95%D7%9C-%D7%95%D7%A/2%D7%91%D7%95%D7%93%D7%94-%D7%96%D7%A8%D7%94-%D7%94%D7%A8%D7%91>

M. Raphael, Judaism and the Visual Image: A Jewish Theology of Art, London and New York: 6

לבניית המשכן או בתיאורים הנרחבים של בניין בית המקדש, ישנו בהחלט מקום חשוב להיבט האסתטי בעולם היהודי.⁷

בימי בית המקדש השני חדלה להתקיים העבודה הזרה הפגנית בפשטותה.⁸ עדות לכך מופיעה למשל בספר יהודית:⁹ 'כי לא קם בדורותינו, ואין ביום הזה לא שבט ולא משפחה, ולא בית אב ולא עיר ממנו, אשר יעבדו לאלילים מעשה ידי אדם, כאשר היה בימי קדם'. בד בבד עם ירידתה של האלילות הפגנית, עלה כוחה של התרבות ההלניסטית, שאחד ממאפייניה הוא המקום המכובד שניתן בה לאסתטיקה ולחיצוניות. ציורים ופסלים יווניים היו נדבך מרכזי בתרבות המתגבשת שהשפיעה על העולם כולו, וכך השכילו חז"ל להבחין בין אומנות שהיא לשם עבודה זרה לבין אומנות שהיא לשם קישוט ונוי.¹⁰ את הראשונה פסלו מכול וכול, אך בנוגע לשנייה (שהתרבות ההלניסטית קרובה יותר אליה) ניתן לראות מספר מקומות שבהם ההתייחסות מצד חז"ל הייתה מכילה יותר.¹¹

כאשר נחלשה התרבות ההלניסטית, וארץ ישראל נכבשה בידי הרומאים שהחריבו את בית המקדש השני, נתגלו אתגרים חדשים ומורכבים בקרב היהודים. מאבקים לאומיים וכלכליים נתנו את אותותיהם גם על המערכת ההלכתית, ולענייננו, הותרו כמה מלאכות אומנותיות, כגון עיצוב תכשיטים או חפצים לצורכי פרנסה ואפילו למטרת עבודה זרה, כל עוד הם מיועדים להימכר למי שאינם יהודים.¹²

קשה להתעלם גם מהיצירות החזותיות שיצרו יהודים במרחבי מקומות כינוס ופולחן כמו בתי כנסת. כך, למשל, נבנו בדורא אירופוס שבסוריה ובבית אלפא בארץ ישראל בתי כנסת עם איורים של צלמי אדם, תיאורי הגשמת האל ואף אלמנטים השאולים מאמונות זרות כמו גלגל המזלות.¹³

בימי הביניים יחסם של היהודים לאומנות היה מגוון והשתנה מעת לעת ומאזור לאזור. התפוצות היו כה רבות ומפוזרות עד שנתקשה להעמיד אפילו אמירה כללית כזו שלא תחטא לאמת. לאורך השנים השתנתה מערכת היחסים שבין היהדות לבין האומנות החזותית עד

Continuum, 2009, pp. 1-4

7 א' רון, 'על היצירה האומנותית וחופש היצירה', דעת, 63, 2002, <https://www.daat.ac.il/mishpat-ivri/skirot/63-2.htm>, 8 שם.

9 ספר יהודית ח 18.

10 י' שטרן, 'אמנות הדמות בהלכה בתקופת המשנה והתלמוד', ציון, סא (ד), 1996, עמ' 397-419.

11 שם, עמ' 404.

12 משנה עבודה זרה א, ח.

13 שנקר (לעיל הערה 4), עמ' 32-34.

לתמורה המשמעותית שחלה במאה ה-19, כאשר תנועת ההשכלה סחפה עימה יהודים רבים שהחלו לעסוק גם ביצירה אומנותית. בתקופה זו, היהדות האורתודוקסית החמירה עוד יותר את יחסה השמרני בנוגע לאומנות, ואולי דווקא בשביל לא להיות מזוהה עם ערכי ההשכלה.¹⁴ היו מי שניסו לגשר על המתח הזה שבין ההלכה השמרנית לבין יצירת האומנות. אחד הבולטים שבהם היה הרב אברהם יצחק הכהן קוק (1865-1935), שהרבה לכתוב על הצורך והדחף של האדם המאמין לבטא את רגשותיו בדרכים אומנותיות. הרב קוק ממש ביקש את היצירה האומנותית לצורך הגדלת שמו של אלוהים וסבר כי יש לחתור כל העת ליצירות חדשות שיכולות להאיר את גדולת האל.¹⁵

הרב קוק נדרש לקונפליקט הרוחני שמצוי בקרב יוצרים ואנשי רוח – בין הסדר והריסון העצמי לבין בקשת ההבעה העצמית והספונטניות. בסופו של דבר בוחר הרב קוק בגישה של איזון והשלמה בין השניים (ובשום פנים לא ביטול של אחד מהם). על מגמתו של הרב קוק אפשר ללמוד ממכתב שכתב לאגודת בצלאל בשנת תרס"ח,¹⁶ ובו הוא משווה את האומנות למשקה משכר שכל עוד שותים ממנו בגבול טוב טעם הוא חיובי, אך יש להיזהר ולהגביל את השימוש בו. מי שתגביל את האומנות האפולונית שלא תיהפך לדיוניסית (ביטוייו של הרב קוק אשר שורשיהם בהגותו של פרידריך ניטשה) היא ההלכה היהודית, שההישמעות לגבולותיה תנחה את האומנים להישאר בגבול הטעם הרצוי והטוב. נדמה כי איגרתו של הרב קוק התיירה לגמרי את חופש העיסוק בסוגי האומנות החזותית, כל עוד היא נשמרת מסכנת העבודה הזרה וגילויי הערווה.¹⁷

עד כדי כך הפליג הרב קוק בתפיסתו את יצירת האומנות, עד שקבע כי הימנעות מיצירה אומנותית יכולה להיחשב כהתנזרות לא רצויה מבחינת התורה, ולא רק שאין להימנע מיצירה, אלא שיש להשתדל ולהרחיב את הנפש באומנות שאינה בעייתית. הרב קוק ביקש ליצור תרבות אלטרנטיבית לזו הקיימת, כשמבחינתו תרבות זו יכולה להגיע לגדולות ואף להביא לנבואה ולרוח הקודש ממש, חרף הסכנות הדתיות שייתכנו.¹⁸

14 א' גורדון, איורים עבריים: הספר העברי המאזין לילדים העידן הבינלאומי 1900-1925, תל אביב: הוצאת מוזיאון נחום גוטמן, 2005, עמ' 27-29.

15 ח' בן ארצי, 'הראי"ה כפוסק – יסודות חדשניים בפסיקתו של הרב קוק וזיקתם לעולמו ההגותי', (האוניברסיטה העברית, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור), ירושלים, 2003, עמ' 69-76.

16 אגרות ראיה א, עמ' רג-רו.

17 י' לשם, 'תגובה לא' קירשנבאום', בתוך: דוד קאסוטו (עורך), אמנות ויהדות, המכון ליהדות ולמחשבה בת-זמננו ע"ש קוטלר, רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן, 1989, עמ' 60.

18 י' שרלו, 'הרהורים בסוגיית תרבות ואמנות', בתוך: יצחק הקלמן (עורך), לזבולון, עיון ומעש, אסופת מאמרים לזכרו של זבולון המר, ירושלים: הוצאת משרד החינוך התרבות והספורט, מנהל החינוך הדתי, 2000, עמ' 407-421.

בהגדרת הסכנות העלולות להיווצר בהקשרה של יצירת אומנות חזותית בכלל וכזו המושפעת מתרבויות זרות בפרט מציע אהרן קירשנבאום כמה כותרות:¹⁹

א. החשש מעבודה זרה – האיסורים הכלולים בזה הם ההימנעות מעשייתה, השתחויה לה, הנאה ממנה, סיוע בהשהייתה ובקיומה. נוסף על כך, פסילתה של המורשת האומנותית של תרבויות אשר קידשו את העבודה הזרה החזותית (יוון, רומי ודומותיהן). חז"ל גדרו גדרות הלכתיות המבקשות למנוע את היהודי מקרבה לעבודה זרה, ולכן נאסרה כניסתם של יהודים לכנסיות מרשימות מבחינה ארכיטקטונית וכן ההנאה החזותית מצפייה בהן.

ב. הימנעות מייצוגים ארוטיים – גדר איסורים זה נקשר בעובדה כי תרבויות העבודה הזרה הקדומות עודדו יחסי מין האסורים מהתורה. הקומדיות היווניות הקלאסיות הרבו ברמזים מיניים, ואף העלו מיצגים פרובוקטיביים על הבמה. גם בתקופות מאוחרות יותר הופיעו יצירות אומנות המשלבות בתוכן ארוטיות כזו או אחרת (ציורי עירום, שירה ארוטית וכדומה).

ג. אבל על חורבן בית המקדש – תקנות המבקשות מהעם היהודי להתאבל על חורבן בית המקדש השני הביאו לאיסורים גם במגוון תחומי האומנות. עיטורי חתן וכלה, יצירות נוי לבתים ושירה ווקאלית, גרמו לכך שכל אומנות שיש בה שמחה והרחבת הנפש הפכה להיות בעייתית.

ד. ביטול תורה – הציווי על היהודי המאמין לעסוק בלימוד תורה אמור למלא את זמנו הפנוי. בשל כך, כל עיסוק באומנות יכול להיחשב כביטול תורה. ואולם אדם העוסק באומנות לצורך פרנסתו (רוקם או צורף), הותרה לו העבודה האומנותית כי היא לצורך ממשי, אך אם תלמיד חכם יקדיש חלק מזמנו להנאה מיצירה אומנותית, זו תיחשב לו כביטול תורה.

ה. הסתייגות הגותית – מעבר לאיסורים הפורמליים, מופיעים מאמרים ופרשנויות לאורך הדורות שנטו לייחס לאומנות תכונות שליליות.

לאורך השנים התהווו היתרים הלכתיים לעיסוק באומנות מטעמים שונים. בראש ובראשונה מציין קירשנבאום שהאומנות של הדורות האחרונים היא ברובה "חילונית" וקשה למצוא בה

19 קירשנבאום (לעיל הערה 1), עמ' 31-47.

בסמוך למאמרו של קירשנבאום בספר אמנות ביהדות, מובאות מספר הסתייגויות מאת חוקרים שונים. למרות הסתייגויות אלו, נדמה כי מחקרו המקיף והמנומק של קירשנבאום מאפשר לחוקרים להתבסס על ממצאיו.

מגמות המבקשות לסחוף את הצופה בה להאמין באלילות כלשהי. בשל דעיכה משמעותית של העבודה הזרה כפי שהייתה קיימת עד לימי חורבן בית המקדש השני, חומרת איסור היצירה פחתה.²⁰

נוסף על כך, היתרי העיסוק באומנות לצורכי פרנסה, וכן ההבנה כי האומנות יכולה להיות חלק מהידור המצוות (בניית בית כנסת מרשים או כתיבת שירה המעוררת את נפשו של המאמין), הביאו ליצירה אומנותית מחודשת אשר זוכה להסכמת פוסקי ההלכה. זאת ועוד, העלייה במעמד האישה שאינה מצווה בתלמוד תורה ויכולה להקדיש את זמנה הפנוי גם בעיסוק באומנות, הביאה אף היא לצמיחה של אומנות יהודית מוסכמת.²¹

קירשנבאום מונה מספר תחומי אומנות, אשר בנוגע להם ישנם ציוויים ומתן רשות לעיסוק, גם אם דרך הצבת גדרות המבקשות למנוע הגעה לכדי איסור. בין התחומים המוזכרים: אדריכלות, אריגה, דרמה, מוזיקה, ריקוד, צילום ושירה. אך מתוך האומנויות שמציג קירשנבאום נעדרת אומנות הקולנוע. לאורך השנים התייחסו רבנים והוגים שונים למתח הקיים בין ציווי ההלכה לבין יצירה קולנועית או צפייה בסרטים בקולנוע. נדמה כי לא היה מי שתכלל את שלל ההתייחסויות לכדי בחינה עכשווית וכללית של היחסים. מאמר זה הוא ככל הידוע לי ניסיון ראשון לערוך סקירה מפורטת של מגוון ההתייחסויות מצד זרמים שונים מהמרחב הדתי לצפייה בסרטים וליצירה קולנועית.²²

20 קירשנבאום (לעיל הערה 1), עמ' 46.

21 קירשנבאום (לעיל הערה 1), עמ' 46-47.

22 חשוב להזכיר את ספרו של הרב דוד סתיו, 'בין הזמנים', אשר הציע התייחסויות הלכתיות לכלל תחומי תרבות הפנאי, ובה הוקדש גם פרק לתיאטרון והקולנוע. ראו:

ד' סתיו, בין הזמנים, תל אביב: הוצאת ידיעות אחרונות, 2012.

מבחינה מחקרית, היו חוקרים שעסקו בהרחבה בסוגיות הייצוג הדתי בקולנוע הישראלי, או בתחומי העיסוק של יוצרים דתיים בקולנוע, אך בעבודותיהם לא ניכרת העמקה בצד ההלכתי של גבולות המדיום, אלא בעיקר באופני הייצוג ובמשמעויותיהם. ראו:

א' צחי, קונוילמלים: דתיים בקולנוע הישראלי, ירושלים: כרמל, 2024.

י' ויטלזון, 'הוא איננו אני: ייצוגה של הדתיות היהודית ואלמנטים דתיים נוספים בקולנוע הישראלי מראשיתו ועד שנת 2000' (אוניברסיטת בר אילן, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור), רמת גן, 2023.

מ' וניג, הקולנוע החרדי, תל אביב: רסלינג, 2011.

ר' פרצ'ק, 'הרגש הדתי בקולנוע הישראלי', בתוך: נורית גרץ, אורלי לובין וג'אד נאמן (עורכים), מבטים פיקטיביים – על קולנוע ישראלי, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, 1998, עמ' 328-341.

י' ריבלין, העכבר ששאג, ירושלים: טובי, 2009.

י' רקנט, 'הצינונות הדתיות ואמנויות המסך: בית הספר 'מעלה', תלמידיו וסרטיהם כמקרה מבחן' (אוניברסיטת בר-אילן, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור) רמת גן, 2009.

י' רקנט, 'יחסו של הציבור הדתי לאומי לאמנויות המסך', בתוך: משה רחימי (עורך), ספר עמוד"ת, תקשורת יעדים ואתגרים, הוצאת מכללת אורות ישראל אלקנה-רחובות, עמ' 169-204, 2011.

D. Chyutin, 'A Hidden Light: Judaism, Contemporary Israeli Film, and the Cinematic Experience',

(University of Pittsburgh, Doctoral Dissertation), Pittsburgh, 2016

Y. Peleg, Directed by God: Jewishness in Contemporary Israeli Film and Television, Austin: University of Texas Press, 2016

התייחסויות הלכתיות לאומנות הקולנוע

אומנות הקולנוע היא אומנות מודרנית (ראשיתה בשלהי המאה ה־19), ולכן התייחסויות הלכתיות מפורשות בנוגע להנאה ממנה או לעיסוק בה מגיעות החל מאמצע המאה ה־20 בלבד. התייחסות הלכתית מוקדמת, ואולי ראשונה, הופיעה באחד מקונטרסי 'משנה שכיר' של הרב יששכר טייכטל (1885-1945). שם מתאר הרב טייכטל את ההליכה אל בית הקולנוע כחלק ממארג של הליכה בחוקות הגויים:

צריכין אנו ללמוד מן הבהמה, כשרואין את יולד יום מהצרות והגלות שנתגברה עלינו ומתגבר עוד מדי יום ביום, ומי שיש לו עינים פתוחות ולא סתומות, יראה בעין גלוי שהם באים עלינו רק בשביל שנטינו מדרכי התורה ומדרך אבותינו [...] רבים מאחינו ישראל הורגלו לילך בבתי תיאטרון וב'קינה' [סינמה, קולנוע], בא הגוזר וגזר שאסור לבר ישראל לילך ב'תיאטרון' [תיאטרון] וב'מוזי' [מוזיאון]. תענו ותאמרו, הרי כל אלו הגזירות שחשבת פה, הם אינם דברים אשר כל רב ומוכיח מזהיר עליהם, אבל שחקו תמיד עליהם ולא שמעו בקול המורים, והם היו החכמים ולא הרב המוכיח.²³

התייחסות זו, באופן אגבי משהו, מלמדת אותנו שהקולנוע נכנס לקטגוריה קרובה מאוד לזו של התיאטרון או המוזיאון והסכנות העיקריות שבו הן הליכה בחוקות הגויים וחשש להידרדרות רוחנית.²⁴ אך ברבות השנים ניכרו בקרב הפוסקים ההבדלים בין הצפייה בקולנוע לבין הנאה מתחומי אומנות אחרים, ואפשר לזהות התייחסויות ספציפיות למדיום הקולנועי. נדמה כי התייחסות ספציפית ראשונה כזו בישראל הופיעה בספרו של הרב אליעזר יהודה ולדנברג (1915-2006), "ציץ אליעזר", כרך י"ב, משנת 1976. הרב ולדנברג התייחס לשאלה אם מותר להתפלל בשטח של בית הקולנוע בימים הנוראים כאשר ישנה צפיפות בבתי הכנסת בשל הגעתם של יהודים רבים לקחת חלק בתפילות, וכך הוא כותב:

ע"ד (על דרך) שפשתה המספחת בכמה מקומות לסדר מניני תפלה בשבתות ומועדים וביותר בימים נוראים באולמות אשר בכל ימות השנה משמשים למקומות תועבה והשמעת דברי כפירה ולעג מתוה"ק (מתורתנו הקדושה), כאולמי קולנוע ומשחקים, ואולמי בתי-ספר חפשיים ודומיהם. לדעתי הוא דבר החמור ביותר, והיצה"ר (והיצר

²³ י"ש טייכטל, משנה שכיר, ג' פרשת תבוא, תש"א.

²⁴ התייחסות אל התיאטרון כהליכה בחוקות הגויים נמצאה כבר במקורות מוקדמים, כך למשל בספר "תורת כהנים", פרשת אחרי מות, פרשה ט': "שלא תהלכו בנימוסות שלהם, בדברים החקוקין להם, כגון תיטריות וקרקסאות".

הרע) מתגרה על כן ביותר בזה בימים נוראים שזקוקים לרחמים גדולים כדי להצליח להוליך את התפלות אל מחוץ למחנה כקדשים פסולים ר"ל (רחמנא לצלן). והמתפללים שם יוצא להם שכרם בהפסדם.²⁵

לפי הרב ולדנברג, הטעם העיקרי להתרחקות מבית הקולנוע עצמו, אפילו לצורך תפילה, הוא התגרות ביצר הרע. ביטויים קשים כמו 'מקומות תועבה' ו'דברי כפירה' מדגישים את יחסו של הרב לבית הקולנוע ולמה שהוא מייצג מבחינתו. לאחר הבאת הסימוכין והמקורות מבחיר הרב ולדנברג כי הבעיה ההלכתית בתפילה במקומות מופקפקים היא או מצד הרחקה ואיסור הנאה מבתי עבודה זרה, או במקומות מלוכלכים כמו בית הכיסא שמבזים את המצווה. אבל לגבי בתי קולנוע:

איך ועד כמה יש לחוש לחטא ופשע לשכור מקום תפלה ולפחוד להכניס ס"ת (ספר תורה) במקומות כאלה שראשיתם והמשך קיומם המה לשם השמעת ועשיית נאצות ותועבות וקביעה וקיימא לכך ר"ל (רחמנא לצלן), ורק לשם ריוח ביניים משכירים את האולמות למקומות תפלה לשבתות או למועדים, ויש לחוש אפילו מנתינת רווחים למקומות כאלה כזה גם בלי דעת וכוונה כאילו רוצים בקיומם. ויש לשים דגש מיוחד על בתי קולנוע שתחילת הויתם וביאתם לעולם נבנו בצורתם המיוחדת שהאבנים והקירות מעידים על תחילת ביאתם לעולם באיסור.²⁶

כאמור, טעם ראשון לאיסור הוא שישנו קושי רוחני להתפלל במקום שבאופן כללי רמתו הרוחנית ירודה, וטעם שני הוא שבעצם התפילה שם ישנה הכרה של הציבור המתפלל שמוסד שכזה יכול להתקיים, ואולי בשכירתו הם אף מפרנסים אותו ותומכים במוסד תרבותי שמחלל שבת בפרהסיא.

הרב עובדיה יוסף (1920-2013) נשאל גם הוא בנוגע לבית הקולנוע. בדומה לרב ולדנברג, גם הרב יוסף התייחס אל בית הקולנוע עצמו כאל מקום בעייתי ביותר, עד כדי כך שקביעת מזוזה בכניסתו היא אסורה.²⁷ כאשר נשאל גם הוא על תפילה בשטח של בית הקולנוע בימים הנוראים ענה הרב:

25 א"י ולדנברג, שו"ת ציץ אליעזר, חלק יב סימן טו.

26 שם.

27 ילקוט יוסף, יורה דעה, סימן רפה – הלכות מזוזה. ילקוט יוסף, תוכן העניינים, שובע שמחות א' – פסקים.

מקום שהוא קבוע לדברי פריצות והוללות, כמו קולנוע וכדומה, אין ראוי לשכור מקום זה כדי להתפלל שם בימים הנוראים ובמועדי השנה, כיון שהוא עדיין קבוע לדברים מכוערים. אבל מותר לקנות מקום כזה, ולקבעו מכאן ולהבא.²⁸

ביטויים תקיפים אף יותר כותב הרב יוסף כאשר הוא נדרש לשאלה בנוגע לשימוש במהותו של בית הקולנוע – צפייה בסרטים:

הדבר פשוט וברור שאסור מצד ההלכה ללכת לסרטים ולבית קולנוע, שהוא איסור חמור מאד, שמגרה יצר הרע בעצמו, ועובר גם על מושב ליצים, ומשום ביטול תורה, ומשחית נפשו הוא יעשנה. ומי שיש לו מחשב בביתו, לצרכי פרנסה או לימוד, ישגיח בעינא פקיאח על ילדיו שלא יראו סרטים במחשב.²⁹

הרב יוסף אינו מותיר שום פתח ואינו מאשר שום מערכת יחסים בין האדם המאמין לבין צפייה בסרטים – לא באופן ביתי, וקל וחומר שלא בבית הקולנוע. כסמל להתנגדותו העזה של הרב יוסף ניתן להביא אנקדוטה שמסופרת על אודותיו ומופיעה בכמה אתרים במרשתת. המדובר הוא בסיפור מן העבר. הרב יוסף היה משודך לצעירה מסוימת, וכשבועיים לפני החתונה הכלה המיועדת ביקשה מהרב ללכת איתה לצפות בסרט בבית הקולנוע. הרב יוסף סירב בתוקף, וכנראה בעקבות המתח שנוצר מהמקרה השידוך התבטל והרב נאלץ להעביר לאותה אישה כספים רבים. אנקדוטה זו, שמובאת במספר אתרים במרשתת, מובאת בהקשר של עמידה בפני פיתויים ועמידה על עקרונות רוחניים. משמע מסיפור זה שהימנעות מהליכה לבית הקולנוע אפילו במחיר של ביטול שידוך הוא המעשה הנכון.³⁰

על מנת להדגיש עד כמה בית הקולנוע והצפייה בסרטים נתפסה בקרב פוסקים המזוהים עם החברה החרדית כדבר בעייתי, ניתן להביא את דבריו של הרב שמואל הלוי וואזנר (1913–2015) שמובאים באופן אגבי לשאלת הסוגים השונים של ייחוד בין גברים לנשים:

28 במקומות אחרים פסק הרב יוסף באופן מעט מקל יותר, אך עדיין הסתייגותו מעצם קשר כלשהו אל בית הקולנוע נותרה בעינה. ראו: ילקוט יוסף, אורח חיים, סימן קנ – מדיני בניית בית הכנסת.
ילקוט יוסף, תוכן העניינים, קריאת התורה ובית הכנסת.
ילקוט יוסף, אורח חיים, סימן קנג – סתירת ומכירת בית הכנסת.

29 ילקוט יוסף, דינים לאשה ולבת, פרק ס.

30 א' גזל, 'מי התעקשה שהרב עובדיה יוסף יקח אותה ל...קולנוע \ סיפור מרתק ומרגש', YouTube, 22.04.2021, <https://www.youtube.com/watch?v=7mvh6XIMDKU>
ד' פריין, 'האם הרב עובדיה יוסף זצ"ל הלך לקולנוע?', YouTube, 23.03.2019, <https://www.youtube.com/watch?v=nx7iERCEknQ>

אבל רשעים ממש בפרט בעבירה חמורה כחלול שבת יראה דנקראו ג"כ (גם כן) פריצים לענין עריות ובפרט במחלל שבת בפרהסיא דיש דעות שהם כגוים ממש מעיקר הדין, ופשוט בעיני דאם מזלזלים בראות טעלעוויזיאן או קוראים בעתונות המלאים דברי תועבה, או מכ"ש (מכל שהוא) כשהולכים גם למקום טומאה (קינא, קולנוע) הם בגדר פרוצים בזה"ז (בזה הזמן), דנלקה אצלם הרגש של יצרא דעריות.³¹

ייתכן כי הרבנים השונים שצוטטו עד כה ראו בבית הקולנוע סמל למוסד תרבותי חילוני מודרני שהפיתוי ללכת אליו הוא גדול במיוחד, ומסיבה זו כנראה כתבו את הדברים הקשים הללו, ולא תמיד דרך פירוט מה בדיוק בעייתית באותם מקומות ובאותו מדיום. על כל פנים, הקולנוע הפך לסמל של מאבק תרבותי בין החברה החרדית לחברה החילונית בישראל.

כבר משנת 1908 פרצו הוויכוחים הסוערים עם פתיחת ראינוע אוראקל בירושלים. ברבות השנים ההפגנות הרבות של הציבור החרדי כנגד בתי הקולנוע נסובו סביב פתיחת אולמות קולנוע בשבתות, אך המאבק היה גם מהותי יותר נגד הקולנוע כמדיום שנתפס כבעל השפעה רבה ונגישות להמונים וכזה שמפרסם תכנים לא צנועים. ידועים בהקשר הזה הוויכוחים סביב קולנוע אדיסון בירושלים וקולנוע היכל בפתח תקווה, אך היו עוד בתי קולנוע שעמדו בעין הסערה (בעיקר בהקשר של פתיחתם בשבת).³²

כאמור, ייתכן שהסערות הציבוריות הובילו לכך שרבנים המזוהים עם הציבור החרדי ביטלו כמעט כל מערכת יחסים עם אומנות הקולנוע. לעומתם, היו רבנים שגילו יחס שלילי אבל כזה שכן מאפשר בנסיבות מסוימות לצפות בסרטים ואף בבית הקולנוע. כך למשל, הרב חיים דוד הלוי (1924-1998) שהתייחס לסוגיית ההליכה לקולנוע כאשר נשאל בשנת 1976 על ידי בן ישיבה צעיר אם למען שלום בית יוכל לבקר עם אשתו בתיאטרון ובקולנוע (אציג את הציטוט כמעט בשלמותו מכיוון שהרב הלוי מפרט את הבעיות השונות ואת פתרון האפשרי): בראשונה אציין שאותן תיאטראות בדברי רבותינו (מגילה ו' ב) הם אלה שנועדו לבתי-ועד של עבודה-זרה, וכן מה שנזכרו בירושלמי (ע"ז פ"א ה"ז) ובתוספתא (ע"ז פ"ב ה"ב) הוא משום עבודה-זרה [...] אבל ברור ביותר שאין כל חשש מעין זה בבתי-קולנוע ותיאטרונים של זמנינו (פרט כמובן לאלה שעוסקים בכך במיוחד). ועתה נצא מן ההנחה שכל הסרטים והמחזות שתראו יהיו מצונזרים היטב [...] החשש

31 ש' הלוי וואזנר, שו"ת שבט הלוי, חלק ה סימן רב.

32 ד' שליט, מקרינים כוח: בתי הקולנוע, הסרטים והישראלים, תל אביב: רסלינג, 2006, עמ' 65-68.

הגדול שמפניו אני ירא, הוא חשש חילול שם ה', כי כל המכירים אותך כבן-ישיבה (לשעבר), ואינם יודעים הסבה שהביאה אותך לידי כך, עלולים להרהר אחרי בני תורה כדרכם של הבריות. ולכן עצתי אליך שתלך לעיר אחרת אשר בה אין מכירים אותך, ותמנע בכך חשש של חילול שם שמים. [...]

נראה לענ"ד (לעניות דעתי) שסרטים מצונזרים כנ"ל (כנזכר לעיל) אינם עדיין בודאות בחינת דבר המרגיל לעבירה כמשתאות ושמחה במיני זמר, וכ"ש (וכל שכן) שאשתך כבר רגילה בכך מילדותה והנסיון הוכיח שלא הורגלה משום כך לעבירה, אף כי ברור שלא טוב עשתה. ולגבי חילול ה' שבדבר, הנה בזמנינו, לצערנו הרב, כבר לא רואים הליכה לקולנוע ולתיאטרון כדבר האסור ממש, ואין חילול ה' במקרה זה גדול ביותר, וידוע שחילול ה' נמדד לפי האיש הזמן והמקום [...] ולכן עצתי הלכה למעשה היא: א) תשמור על שלום ביתך מכל משמר, ותסכים ללכת מידי פעם עם רעיתך לקולנוע כפי שהיא היתה רגילה, ותקפיד ביותר שיהיה זה סרט בעל רמה חינוכית נאותה ושאין בראייתו שום חשש ונדנדוד איסור.

ב) אל תלך לקולנוע בעירך מקום שבו מכירים אותך, ובזה תמנע חילול שם שמים. סעו לעיר אחרת, ושם אל תלבש כובעך כרגיל, אלא תשים על ראשך כסוי ראש אחר, מסוג זה שאנשים דתיים שאינם מקפידים לצערנו על הליכה לקולנוע - רגילים בו.

ג) אם בכל זאת אינך שלם עם עצם העובדא שאתה רואה דבר שאינו רצוי והגון, תעלים עיניך בכל מדת האפשר מן התמונות המוקרנות ותהרהר בדברים אחרים.

ד) תשתדל בשיחה עניינית נינוחה ורגועה לרמוז לאשתך שכל זה הוא בחינת הבלי עולם, ואין שום דבר השווה לשעה של לימוד תורה בעולם הזה, ולימוד תורה שלך נזקף גם לזכותה וכדומה, ויתכן שבמשך הזמן תטה את לבה מהבלים אלה, וביחוד כאשר יפקוד ה' אתכם בזש"ק (בזרע של קיימא) ותהיה טרודה בגידול בנים, ודאי שגם היא תשנה דעתה והכל על מקומו יבוא בשלום.³³

הנה כי כן, יחד עם הסתייגותו של הרב הלוי והמלצתו שלא ליהנות מאומנות הקולנוע, נראה שבנסיבות מסוימות ניתן ליהנות מאומנות זו ואף בבית הקולנוע עצמו עם כמה מקדמי

33 ח"ד הלוי, שו"ת עשה לך רב, חלק א, סימן סג.

הרב חיים דוד הלוי התייחס גם לאפשרות של צפייה ביתי בטלוויזיה, ודווקא שם ראה בטלוויזיה כלי בעייתי יותר בשל כך שהוא זמין כל העת לאדם בביתו. ראו:

ח"ד הלוי, שו"ת עשה לך רב, חלק ז, סימן מז.

זהירות. באופן עקרוני מצביע הרב על שלוש בעיות מהותיות בקולנוע – ישיבה במושב לצים, חילול השם וגירוי היצר בתכנים לא ראויים. עם זאת, הרב הלוי מסייג את הבעיות בכך שעם כמה מקדמי זהירות הן יכולות להיות פתירות.

בהמלצתו השנייה של הרב הלוי לשואל הוא מציע שיחבוש כיסוי ראש המזוהה עם הציבור שפחות חושש מסכנות ההליכה לקולנוע. נדמה שבדבריו התכוון לציבור הדתי-לאומי, ואכן יש לשים חץ בדיון ההלכתי בנוגע לקולנוע בין פוסקים המזוהים עם הציבור החרדי, לבין פוסקים המזוהים עם הציבור הדתי-לאומי. האחרונים נטו להקל בעניין הצפייה בסרטים ומתירים את שני אופני הצפייה (בבית הקולנוע ובאופן ביתי), אך בצירוף של מספר הוראות והסתייגויות כלליות. כך למשל עונה הרב יובל שרלו (נ' 1957) לשאלה אם מותר לצפות בבית הקולנוע בסרט שאין בו בעייתיות:

אין איסור מפורש בהלכה על בתי קולנוע, כיוון שבתי קולנוע לא היו בשעה שנכתב התלמוד. ברם, ישנה התנגדות עקרונית לגישה למקומות המשמשים כמקומות מפוקפקים. (...) עמדת רוב הפוסקים התירה בשביל הצורך הגדול, אולם תוך דיון עולה התנגדות של הליכה למקומות מעין אלו. על כן, מבחינה הלכתית אין לאסור, אולם לא שם אנחנו צריכים להסתובב.³⁴

האמירה 'לא שם אנחנו צריכים להסתובב', מהדהדת אולי את סוגיית חילול השם שציין הרב הלוי בתשובתו, ואולי כוונת הרב שרלו היא כי ישנם מקומות בילוי בעלי ערך רוחני גבוה יותר והם עדיפים בעיניו. על כל פנים, הרב שרלו מודה כי ההתנגדות היא בגדר המלצה ואינה איסור עקרוני מפורש. גם הרב שלמה אבינר (נ' 1943) הסתייג אך השיב בחיוב על השאלה שנשאל במסגרת 'שו"ת סמס':

ש : האם אפשר להתיר לנוער הליכה לקולנוע?

ת : אם זה סרט כשר ונקי וצנוע, יש לאפשר, על אף שאינו אידיאלי, אם החלופה יותר גרועה, כדברי החת"ס (החתם סופר) לגבי משחק קלפים שהוא פחות גרוע מבטלה

ומכשוליה.³⁵

³⁴ י' שרלו, 'בתי קולנוע', מורשת, 04.02.2002

<http://shut.moreshet.co.il/shut2.asp?id=4704>

³⁵ ש' אבינר (בעריכת הרב מרדכי ציון), 'הרב אבינר: מותר ללכת לסרטים צנועים בקולנוע', כיפה, 26.7.13

וכן ראו שו"ת בנושא זה של הרב אליעזר מלמד, אשר נוטה להחמיר יותר בסוגיה, אך גם הוא אינו אוסר את ההליכה לקולנוע באופן גורף:

א' מלמד, 'קולנוע – מותר?', ישיבה, 08.05.2003

<https://www.yeshiva.org.il/ask/2680>

הרב סתיו מתאר באופן כללי שלוש סוגיות רוחניות בנוגע להנאות תרבותיות בשעות הפנאי. ראשית, סכנת ההידרדרות הרוחנית שיכולה לנבוע מחשיפה לא מבוקרת של האדם לתחומים תרבותיים שמציעים גם סוגי בילוי שיש בהם איסורים הלכתיים. שנית, חשש מפני התקרבות ויצירת מכנה משותף הולך וגדל עם תרבות זרה שעולם הרוח שלה רחוק מזה של היהדות. שלישית, סוגיה שהייתה נפוצה יותר בגלות, תחושת הבידול שבין הנאה מחיי הרוח שמקורם בתורה, להנאה מחיי החומר שהם מושפעים מהסביבה החיצונית.³⁸

בנוגע לקולנוע, הרב סתיו מתייחס לדמיון שיש בין מדיום זה לבין התיאטרון, אשר בקשר אליו נכתב רבות בחז"ל והוא נאסר ונדחה מסיבות שונות (הליכה בחוקות הגויים, קרבה לעבודה זרה, הנאה משפיכות דמים ועוד). אך אם להתחשב בדברים שכבר הוזכרו במאמר זה בנוגע למודרניות של אומנות הקולנוע, נדמה כי מבחינת האיסורים שרלוונטיים באופן ספציפי לקולנוע כמהות נותרות רק הבעייתיות של ישיבה במושב לצים ובעיית ביטול התורה.

38 שם, עמ' 30-39.

גישתו של הרב סתיו היא שבשל ריבוי שעות הפנאי ובשל השינוי שעברו האומנויות השונות שגם מציעות תכנים חיוביים, יש לחוש לשתי הסכנות הללו, אך לא לדחות לגמרי את יכולת ההנאה מתרבות הפנאי.³⁹

עם זאת, בשל התכנים שנתפסים כבעייתיים מבחינה הלכתית, כותב הרב סתיו כי יש לברור את תוכני הסרטים כך שיעמדו בקריטריונים הבאים:

1. יש לוודא שבסרט הרלוונטי ניבולי פה אינם עניין עיקרי ובעל נפח רב (לשיטת הרב

סתיו, ניבולי פה במידה מועטת לאורך סרט אינם פוסלים את כולו).

2. מותר לצפות בסרטים שבהן מופיעות נשים, אך אם יש בהופעתן של הנשים רמיזות

מיניות כלשהן או הופעה לא צנועה מסיבה אחרת הסרטים הופכים לאסורים (גם כאן

מדגיש הרב כי הופעה בודדת של סצנה לא צנועה בסרט שרובו ככולו בעל אופי חיובי,

לא צריכה לפסול אותו).⁴⁰

3. הימנעות מסרטי קומדיה וסאטירה אשר כוונתם המרכזית היא פגיעה וביזוי של

אנשים טובים או זלזול בערכים חיוביים, וזאת בשל חשש משיבה ב'מושב לצים'.

נדמה כי הרב סתיו הוא הפוסק המקל ביותר שנסקר עד כה, ולא רק שאינו חושש לבעיות

שעוללות לצורך מעצם הקרבה לבית הקולנוע שהציעו פוסקים אחרים (תמיכה במחללי שבת

או הליכה בחוקות הגויים), אלא שגם בנוגע לתכנים הקולנועיים, שהיו שראו בהם אסורים

בהחלט (בשל הופעת אישה לא צנועה על המסך למשל), הרב סתיו נותן אמון בצופה וסומך

עליו שידע להבחין בין עיקר לתפל וייקח מהסרט את מהותו החיובית.

כסיכום ביניים בנוגע לאיסורים ולבעיות שהוצגו עד כה, אני מבקש להציע חלוקה אשר

מבדילה בין הצפייה בסרטים בבית הקולנוע עצמו לבין צפייה בסרטים באופן כללי שלא

בבית הקולנוע (בטלוויזיה או במחשב ביתי). חלוקה עקרונית נוספת שאציג היא בין פוסקים

המזוהים עם החברה החרדית לבין פוסקים המזוהים עם החברה הדתית-לאומית (כפי

שנוכחנו ישנם לעיתים הבדלים מהותיים בין הפוסקים, ולכן אשתדל להביא את הבעיות

שעלו מפי כמה וכמה פוסקים). נדמה כי זוהי סקירה ראשונה מסוגה, והיא בהחלט מזמנת

39 שם, עמ' 202-210.

40 נדמה שבהקשר הזה מסתמך הרב סתיו על הערה שהוא כותב במקום אחר בספרו בנוגע להיתר קריאת ספרות שיש בה קטעים לא צנועים, אך הם אינם עיקר תוכנו של הספר. ראו: שם, עמ' 154-155 (הערה 42).

שיח ודיון בנוגע לכל סעיף וסעיף וכן בקשר לסוגיות הלכתיות נוספות שייתכן שיעלו בעתיד.

צפייה בבית הקולנוע		צפייה ביתית	
פוסקים חרדים	פוסקים דתיים-לאומיים	פוסקים חרדים	פוסקים דתיים-לאומיים
הליכה בחוקות הגויים		גירוי היצר הרע	גירוי יצר הרע
גירוי היצר הרע	גירוי היצר הרע	ביטול תורה	ביטול תורה
הימצאות במושב לצים	הימצאות במושב לצים		
ביטול תורה	ביטול תורה		
מראית עין	מראית עין		
מתן פרנסה למקום מחלל שבת			
ישיבה מעורבת			

יש פער ניכר בין כמות הבעיות שייתכנו בצפייה בבית הקולנוע לבין הבעיות בצפייה הביתית. למעשה גם לפי פוסקים חרדים וגם לפי פוסקים דתיים-לאומיים, אם תצפה אישה (שאינה מוזהרת על ביטול תורה) בביתה, בסרטים ראויים שעברו בקרה רבנית/חינוכית כלשהי, לא מסתמנת שום בעיה בעצם הצפייה הביתית שלה בסרטים.

נוסף על כך, נדמה שחלק מן הבעיות המיוחדות לבית הקולנוע יכולות להיפתר. למשל צפייה לא מעורבת באולם שומר שבת שמציב מקרן ורמקולים, ובסרט שנוצר לכתחילה לציבור הדתי והתכנים בו אושרו על ידי רבנים/אנשי חינוך. צפייה מסוג זה לא תהיה בהיכל הקולנוע, אלא באולם פרטי עם תנאי צפייה אחרים, אך במהות אין זה משנה, החוויה הקולנועית דומה בבסיסה ואינה משתנה כתוצאה מהשינויים שתוארו.

תמורות במערכת היחסים שבין הלכה וקולנוע משנות התשעים ועד לימינו

חוקרת הקולנוע מרלין וניג מתארת את התמורות של רבני הציבור החרדי, שבשנות התשעים התירו באופן מסווג צפייה בסרטים באופן מבוקר, ולאחר כמה שנים חזרו בהם, אך היה זה מאוחר מדי ולאחר שכבר נפרץ הסכר. מאז ועד היום נשים ונערות חרדיות צופות בסרטים

באולמות אירועים או מתנ"סים, ולעומתם גברים צפו בסרטים במחשב הביתי על גבי תקליטורים שנשכרו או נקנו.⁴¹

מאמר זה מתמקד בסקירה ההלכתית וההגותית, בניסיון להגיע למסקנות רוחביות ולתאר מגמות עכשוויות בנוגע לסוגיה, ולכן אינו מעמיק במאפייני הקולנוע החרדי או בנסיבות לעלייתו בשלהי שנות התשעים של המאה ה-20.⁴² ואולם מה שחשוב לענייננו הוא שמתוך הצמיחה של קולנוע זה התבררו הבעיות ההלכתיות שעלולות לצוץ כחלק מהיצירה והצפייה בקולנוע. אם במרבית ההתייחסויות של רבנים מהחברה החרדית שהובאו לעיל האיסורים היו באופן רחב בנוגע לאולם בית הקולנוע ובאופן כללי לאופיים של סרטים, הרי שבשנות התשעים ההתייחסות היא לפרטי הפרטים הבעייתיים שייתכנו בסרט כזה או אחר. מכאן אפשר להסיק בזהירות שגם רבנים מהחברה החרדית השלימו עם בחירתם של חרדים רבים לצפות בסרטים, ומכאן ניסו לפחות לפקח על התכנים שמופיעים על המסך.

במשך השנים התגבשו מעין 'חוקי כשרות' לסרטים, ולפיהם למשל לא יציגו אישה בסרטים שהותרו לגברים, וכן לא יציגו בכל מקרה אישה וגבר ביחד באותו פריים (תמונית הצילום הקולנועי). כל ניסיון למצוא קובץ כתוב מוסמך כלשהו של 'חוקי כשרות' קולנועיים העלה חרס, והחוקים כמו נכתבו מעצמם בדרכים של ניסוי וטעייה ודרך קשב רב לתגובות הקהל.⁴³ עם זאת, ישנן עדויות על במאים ובמאיות שמעבירים את הסרט לינשות חינוך שצופות בו בדקדקנות ומחליטות אם לאשר אותו להקרנה או לא.⁴⁴

חדירתו הלכה למעשה של הקולנוע אל תוככי הציבור הדתי-לאומי והחרדי גרמה לכך שאל אולמות הקולנוע נכנס פלח שוק חדש. עשרות סרטים וסדרות אשר עוסקים בציבור החרדי,

41 מ' וניג, הקולנוע החרדי, תל אביב: הוצאת רסלינג, 2011, עמ' 18-21; 44-46.

42 לקריאה נרחבת בנושא זה, ראו:

מ' אהרונ, "זה לא קולנוע, זה מפגש חברתי": על קהילתיות וגבולות חברתיים בתרבות הפנאי החרדית, מסגרות מדיה, 15, 2015, עמ' 73-67.

ו' אלימלך, 'היחס לאחר בחברה החרדית: תמונת מצב על-פי הקולנוע החרדי', בתוך: ק' קפלן, נ' שטדלר (עורכות), מהישרדות להתבססות: תמונות בחברה החרדית בישראל ובחיקרה, מכון ון ליר בירושלים והוצאת הקיבוץ המאוחד, 2012, עמ' 136-116.

מ' וניג, קולנוע משלהן: הגל הנשי החדש של הקולנוע החרדי, תל אביב: הוצאת רסלינג, 2021.

Y. Hakak, "Filmed 'Not During the Sabbath': The Israeli Haredi Minority through the Camera's Lens", Visual Ethnography, 4, 2015, pp. 33-64.

Y. Friedman and Y. Hakak, 'Jewish Revenge Haredi Action in the Zionist Sphere', Jewish Film & New Media, Vol. 3, No. 1, 2015, pp. 48-76.

43 כך טוען הבמאי החרדי הנודע, יהודה גרובייס: 'אני ייצרתי את הכללים של אותו קולנוע חרדי, כי הייתי ראשון'. ראו:

י' שרק, 'מלך הקולנוע החרדי חוזר', N12, 11.03.2022.

https://www.mako.co.il/news-entertainment/2022_q1/Article-2980ab4a6267f71027.htm

נוסף לכך, בסרט התינוחי חרד לסרטו (ש' חזן, חרד לסרטו, ישראל 2006), ניתן להבחין באתגרים ההלכתיים השונים שערים התמודד גרובייס בעת הבימוי וההפקה של סרטיו.

44 ת' נשר, 'חיות בסרט', YouTube, 02.10.2021, <https://www.youtube.com/watch?v=Io4eSFX02R4>.

הדתי-לאומי והמסורתי ובסוגיות הלכתיות ממש הצליחו מאוד, הן במישור המסחרי והן במישור האומנותי. אין זה פלא אפוא שיש אשר כינו את התקופה הזאת כ'הגל התיאולוגי של הקולנוע הישראלי'.⁴⁵ תופעה חדשה אשר עלתה בעקבות זאת היא של מערכת יחסים הפוכה לזו שסקרנו עד כה, והיא של יצירות קולנועיות וטלוויזיוניות העוסקות בהלכה, בהגות ובמקורות יהודיים, ואף מאתגרות אותם.

עוד בטרם נציג דוגמאות שכבר מתקיימות בשדה התרבותי, החינוכי וההלכתי, עלינו להעלות את מורכבות המתח של עצם המדיום הקולנועי אשר עוסק בענייני קודש. אם נתבסס על תפיסת "המדיום הוא המסר" שהציע החוקר מרשל מקלוהן, נדגיש כי אופן עיבוד הידע אצל הנמען מושפע מהמדיום שמעביר את אותו הידע.⁴⁶ העולם היהודי התבסס לאורך מאות רבות של שנים על קריאה ועיון בטקסטים כתובים. מושגים כגון 'עמל' ו'יגיעה' יוחסו ללימוד זה כחלק מהדגשת האקטיביות של האדם העוסק בתורה. מכך ניתן להבין מה גדול הוא המתח לדון או לבקר את אותם טקסטים דרך מדיום חזותי כמו הקולנוע או הטלוויזיה, שהצפייה בהם היא פסיבית במהותה. נדמה שתהייה מסוג זה ראויה לחיבור בפני עצמו, אך דרך סקירה קצרה של תופעות שכבר מתרחשות נוכל להבין שהמיזוג בין שני סוגי המדיום כבר מתרחש בסרטים מסחריים, ביוזמות חינוכיות וגם בתכנים משניים שמופיעים במגוון כלי תקשורת. סרטים מסחריים אשר במרכזם עולה קונפליקט שנוצר כתוצאה מהשקפות שונות בנוגע לסוגיות הלכתיות או אמוניות כבר אינו דבר נדיר בקולנוע הישראלי. כך למשל הסרט 'האושפיזין',⁴⁷ אשר בוחן עד כמה רחוק יש ללכת לצורך קיום מצוות הכנסת אורחים ובעיות הקשורות לגזילת סוכה, או הסרט 'ישמח חתני',⁴⁸ אשר עסק במוכרחות קיומה של עזרת נשים במרחב בית הכנסת לאור אתגרים פיזיים שונים. ניתן היה להעלות בהקשר הזה עוד דוגמאות מסרטים רבים ומגוונים, ומעניין לראות כיצד הרקע והגישה של היוצרים משנה את ההתייחסות ואת הפתרונות המוצעים בסרטים.

צפייה בסרטים מסוג זה תעורר את התהייה – האם בעצם הצפייה המודעת להקשר ההלכתי קיימו הצופים את מצוות לימוד תורה, או לכל הפחות האם צפייה בסרטים מסוג זה מסירה

45 א' קליין, 'נמאס כבר מסרטים על החברה החרדית', הארץ.

46 haaretz.co.il/gallery/cinema/klein/.premium-1.6868733, 24 בינואר 2019.

47 'רוה', 'סיכום 2016: השנה שבה נמכרו שני מיליון כרטיסים לסרטים ישראליים', סינמסקופ, 1, 25831, cinemascop.co.il/archives/25831, 26 בדצמבר 2016.

48 מ' מקלוהן, 'המדיום הוא המסר', בתוך: ד' כספי (עורך), תקשורת המונים – מקראה, תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה, עמ' 26-35, 1995.

47 ג' דר ו' רנה, האושפיזין, ישראל 2004.

48 א' בן שמעון, ישמח חתני, ישראל 2016.

את בעיית 'ביטול התורה' שממנה חששו פוסקים רבים בנוגע לצפייה בקולנוע? היה מי שהפליג בסוגיה זו עד כדי כך שתהה אם דיינים שעוסקים בסוגיה הלכתית מורכבת צריכים לצפות בדרמות אשר נגעו בסוגיה מבחינה רגשית. כך מתייחס חוקר המשפט העברי עו"ד יעקב שפירא, במאמרו 'אשת כהן שנאנסה ושמירת הזוגיות – הלכה וקולנוע', למערכת היחסים החדשה הזאת בין פסיקת הלכה לבין אומנות הקולנוע:

הסרט "אשת כהן" הביא בפנינו נקודת מבט רגישה ואנושית אודות ההשלכות הקיומיות של העמדה ההלכתית המקובלת בנוגע לאשת כהן שנאנסה. הסרט המחיש את הבעייתיות הרגשית הנוצרת בעקבות הדרישה ההלכתית, שהבעל הכהן לא יאמין לאישתו כי נאנסה, והשפעתה על שימור הזוגיות של הבעל הכהן ואישתו אשר נאנסה. ספק אם היה בכוחן של מילים כתובות להביע בעוצמה כה רבה נקודת מבט זו. מן הראוי כי פרספקטיבה זו תהא בליבם של פוסקי ההלכה, בחינת לב מבין ואוהב (...). נקווה, כי נזכה לסרטים נוספים אשר יתמודדו עם השלכות קיומיות וחברתיות של הלכות שונות אשר יעירו ויאירו את עינינו וליבנו בעניינן.⁴⁹

גם אם דבריו של שפירא ועצם הצבת מערכת יחסים כזאת תיראה קיצונית, ניתן לתהות למשל אם פרויקט חינוכי אשר מבקש מתלמידי מגמות קולנוע ליצור סרט עלילתי בהשפעת סיפור חסידי, אכן יענה לכותרת של 'לימוד תורה קולנועי'. פרויקט כזה אכן התממש בשנת 2019 במסגרת שיתוף פעולה בין הפיקוח ללימודי תקשורת וקולנוע של החינוך הממלכתי דתי לבין אתר 'זושא', הפועל להפצה וגילוי של העולם החסידי. בפרויקט זה, כתיבת התסריט מצד התלמידים דרשה מהם ללמוד את הסיפור החסידי ואת פרשנויותיו, וכן תבעה מהם לעבד אותו לכדי דרמה קולנועית עכשווית. אחד הסרטים שהשתתפו בפרויקט הוא הסרט 'לפתח הר געש' של אולפנת אור תורה אוריה, משנת 2019, שהוא למעשה עיבוד לסיפור החסידי על הכנסת האורחים של החוזה מלובלין.⁵⁰

פרויקטים מסוג זה יצאו לפועל דרך יוזמות של הפיקוח על לימודי אומנויות ותקשורת בחמ"ד בהובלתה של המפמ"ר רויטל שטרן. גוף פיקוחי זה, אשר הוקם בראשית שנות התשעים, הכווין את תלמידי מגמות הקולנוע ליצור, בין היתר, סרטים העוסקים בסוגיות

49 י' שפירא, 'אשת כהן שנאנסה ושמירת הזוגיות – הלכה וקולנוע', משפחה במשפט, כרך א', 2007, עמ' 330-331.

50 קישור לצפייה בסרט לפתח הר געש:

<https://www.youtube.com/watch?v=sedzo8kizo4>

דתיות, הלכתיות ואמוניות (לאורך השנים נוצרו במגמות אלו גם סרטים שאינם קשורים כלל לסוגיות דתיות).⁵¹ מעבר ליצירת הסרטים, יצר הפיקוח מערכי שיעור שיידונו בסרטים מנקודת המבט ההלכתית או המוסרית-יהודית. דוגמאות לכך הן 'מרחב סרטי בוגרי החמ"ד' באתר 'שחרית', או מרחב 'סרטים' באתר חומרי ההוראה 'לב לדעת'. יצירה מודעת אשר מכוונת על ידי אנשי חינוך ומצטרף אליה מעין דף עזר אשר מתווך לצופים מהן הסוגיות והמקורות שמהדהדים מתוך היצירה, מתקרבת עוד יותר לאותו מיזוג בין המדיום הטקסטואלי הדתי למדיום הקולנועי.

יוזמות נוספות שעלו בכמה כלי תקשורת וכמו מעידים על רצונו של הציבור הדתי ליהנות מאומנות הקולנוע היו היוזמות של מכללת הרצוג ואתר 'כיפה' שהעלו בשנת 2008 מדור, או 'קטלוג' בלשונם, של סרטים בכמה רמות 'כשרות'. בין הפרמטרים שנבחנו על ידי אנשי חינוך היו מדד האלימות, רף הצניעות, הופעות של שפה בוטה והתייחסות כללית למסרים הערכיים של כל סרט.⁵²

עוד יוזמות ספורדיות כדוגמת טור שבועי בעלון שבת העוסק בפרשת השבוע עם הקבלה לסרט קולנועי מוכר, או הרצאות המבקשות לבחון את הפרשנות הקולנועית של סרטים המציגים עלילות תנ"כיות, מעידים על פריצת הסכר.⁵³ ואולם נסייג זאת – יוזמות מעין אלו שהובאו בפסקאות האחרונות ניכרות במרחב הדתי-לאומי בלבד. במרחב החרדי אומנם ישנה יצירה קולנועית המיועדת בעיקר לצפייה של נשים באולמות ומתנ"סים, אך אין יוזמות חינוכיות המעודדות תלמידים ושוחרי קולנוע לבחון את עולמם הרוחני דרך יצירה או צפייה במדיום. אם נבקש לתאר תהליך שנוצר החל משנות התשעים ועד לימי כתיבת שורות אלו, נציע כי המתח שהיה קיים בין ההלכה לקולנוע דעך ברבות השנים אפילו בקרב חלק מרבני החברה החרדית (וזאת אף שמעולם לא קיבל הכשר רשמי מגדולי ישראל).⁵⁴ רבנים מהציבור הדתי-לאומי אומנם הסתייגו, אך חששו פחות מהמדיום הקולנועי, ורבים מהם אפשרו לצפות בו בשעות הפנאי והביעו אמון בציבור הצופים שישמור על עצמו מפני בעיות שעלולות לצוץ בכל

51 א' מנחם, 'הסרט הזה הוא אני: תכנים ותהליכים בעיצוב הזהות בקרב נוער דתי במדינת ישראל, בסרטי בוגרים במגמות הקולנוע והתקשורת בחינוך הדתי בשנים 1994-2022', חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר-אילן, 2024.

52 ככל הידוע לי הקטלוג היה פעיל עד לשנת 2021, ראו:

<https://www.kipa.co.il/%d7%aa%d7%a8%d7%91%d7%95%d7%aa/d7%a1%d7%a8%d7%98%d7%99%d7%9d/>

53 טור המקשר בין פרשת השבוע לסרט קולנועי מאת גלעד פרי, הופיע בעלון 'שבתון' בשנת 2020.

ההרצאה 'פרשה בקולנוע' מאת ד"ר יובל ריבלין ניתנה בבית אבי-חי בירושלים, בשנת 2015:

<https://www.bac.org.il/events/?eventID=3155>

54 ויגו (לעיל הערה 41), עמ' 20.

זאת. בעקבות דעיכת המתח, הקהל הדתי צפה יותר בסרטים ובסדרות טלוויזיה, וכתוצאה מכך נוצרו עוד ועוד יצירות שעוסקות בדמויות ובקונפליקטים דתיים. השאיפה לרתום את המדיום הקולנועי ליצירה בעלת אספקטים רוחניים, הובילה אפוא לשלל יוזמות שבהן הקולנוע הוא זה שדן ועוסק במקורות יהודיים ובסוגיות הלכתיות. מלבד אלו שצוינו לעיל, ניתן להבחין בסרטים ובסדרות רשת אשר מועלות ישירות לרשתות חברתיות או לאתר Youtube, ובהם עיבודים קולנועיים לסיפורים ואגדות מהמקורות היהודיים או סרטונים קצרים המתארים מורכבויות הלכתיות או מוסריות.

ייתכן כי בעתיד נבחין ביוזמות נוספות המציעות קשר אדוק בין ההלכה, ההגות ואולי אף הטקסיות הדתית לבין אומנות הקולנוע. ייתכן כי בשלב הזה, עצם העלאת המחשבה על שילוב קטעי וידאו-ארט המוקרנים בבתי כנסת בעת תפילות בימי חול או חול המועד תיחשב כדמיונית. אולי בעצם המחשבה על ניסיון קולנועי שכזה יוצב חיץ הלכתי בין תיווך או עיון בטקסטים דתיים בעזרת הקולנוע, לבין שילוב של אומנות הקולנוע בפרקטיקה הדתית ממש. חיץ שכזה יוצב בין היתר בשל סכנות של הגשמת האל, הפרעה לריכוז בתפילה או הפחתת חשיבות המילה הכתובה עד לכדי ביטולה ממש.

יחסה של ההלכה לאומנות הקולנוע נותר מורכב, וכפי שנוכחנו סעיפי הבעיות עדיין עומדים בעינם בסיטואציות שונות. נדמה שככל שיוצרי קולנוע יצרו יותר סרטים הפונים אל הקהל הדתי ואשר יהיו חפים מבעיות צניעות כאלו ואחרות, יתרחבו ההיתרים ליהנות מאומנות הקולנוע, בד בבד עם סיכון מחושב של הפוסקים כי יתרונתיו והזדמנויותיו עולים על חסרונותיו וסכנותיו.

A Calculated risk: The Attitude of Jewish halakha to the art of cinema

Yehuda Witelson

Abstract

The art of cinema took its initial steps in the late nineteenth century and gained strength and popularity for the duration of the twentieth century, into the twenty-first. Throughout the history of cinema, Jews have created, been represented, and watched this artform with the fabric of influencing forces varying according to location and time. Rabbis and Jewish thinkers have periodically related to the tension between the halakha and the art of cinema – in contexts of its fundamental nature, artistic expression, and the watching of cinema. The different Halakhic attitudes reflect an element of caution towards cinema, not only because of previous injunctions warning against the various dangers inherent in engaging in art, but also because cinema constituted a symbol of modernity and secularism.

Over time, it became possible to discern significant differences between the Halakhic authorities identified with the ultra-Orthodox Haredi society who continued to express a negative attitude towards cinema, adding practical safeguards concerning the production and watching of cinema, and those halakhic authorities identified with the national-religious sector who demonstrated acquiescent openness in relation to producing cinema and trust in those watching the medium. Ultimately, it becomes clear that the problems identified by the different Halakhic authorities in the art of cinema are not an integral component of the cinematic act, and that not only is it possible to overcome these problems, but that is already being undertaken by cinema producers and viewers in the different societies. This in turn led to a cinematic enterprise which can be viewed as a genuine religious endeavor, such as in the study of halakhic questions by watching topical feature films or for example in the production of films based on biblical or Jewish literary sources.

Keywords: Jewish cinema, Jewish art, Halacha and art, Halacha and modernity